

I S T O R I E

Bart D. Ehrman conduce Departamentul de studii religioase de la University of North Carolina. Și-a făcut studiile de masterat și doctorat la Princeton Theological Seminary, unde a absolvit, în 1985, *magna cum laude*. Se numără printre cei mai importanți specialiști în istoria creștinismului timpuriu, fiind cunoscut publicului larg prin cărți precum *Jesus, Interrupted: Revealing the Hidden Contradictions in the Bible* (2009), *God's Problem: How the Bible Fails to Answer Our Most Important Questions – Why We Suffer* (2008), *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed* (2006), *Truth and Fiction in „The Da Vinci Code“: A Historian Reveals What We Really Know about Jesus, Mary Magdalene and Constantine* (2004), *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament* (2003), *The Apostolic Fathers* (2003), *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (1999), *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (1993). În traducere românească au apărut, la Humanitas, *Adevăr și ficțiune în „Codul lui Da Vinci“* (2005), *Evangelia pierdută a lui Iuda* (2009), *Petru, Pavel și Maria Magdalena. Ucenicii lui Isus între istorie și legendă* (2012), *Ce s-a pierdut din creștinism. Bătăliile pentru Scriptură și credințele pe care nu le-am cunoscut* (2019) și *Cum a devenit Isus Dumnezeu. Preamărirea unui predicator evreu din Galileea* (2020).

BART D. EHRMAN

RAIUL ȘI IADUL

O ISTORIE
A VIEȚII DE APOI

Traducere din engleză
de Adrian-Sergiu Adam

HUMANITAS

Redactor: Dionisie Pîrvuloiu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

Bart D. Ehrman,
Heaven and Hell: A History of the Afterlife
© 2020 by Bart D. Ehrman.
Published by agreement with Folio Literary Management,
LLC and Livia Stoia Literary Agency.
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2026, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ehrman, Bart D.
Raiul și iadul: o istorie a vieții de apoi / Bart D. Ehrman;
trad. din engleză de Adrian-Sergiu Adam. –
București: Humanitas, 2026
Index
ISBN 978-973-50-9278-8
I. Adam, Adrian-Sergiu (trad.)
2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Pentru Aiya, Sierra și Elliot, nepoții mei extraordinari

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Prefață</i>	13
1. Călătorii prin rai și prin iad	21
2. Frica de moarte	36
3. Viața de după moarte înainte să fi existat viața după moarte . . .	51
4. Se va face dreptate? Răsplata și pedeapsa de după moarte	69
5. Moarte după moarte în Biblia ebraică	91
6. Oameni care revin la viață. Învierea în Israelul antic	110
7. De ce să așteptăm învierea? Viața după moarte imediat după moarte.	132
8. Isus și viața de apoi.	151
9. Învățătura lui Pavel despre viața de apoi	171
10. Schimbarea învățăturii lui Isus. Evangheliile târzii	191
11. Misterele vieții de apoi din Cartea Apocalipsei	211
12. Viața veșnică în trup.	229
13. Extazul și chinul tactil în viața de apoi	246
14. Cine va moșteni binecuvântările? Purgatoriu, reîncarnare și mântuire pentru toți	262
<i>Postfață</i>	281
<i>Note</i>	287
<i>Indice de nume</i>	303

MULȚUMIRI

Scrierea acestei cărți a fost o experiență deosebită, care m-a făcut să mă simt împlinit, iar acum îmi revine privilegiul de a-mi exprima mulțumirea față de mai multe persoane care m-au ajutat la finalizarea ei. În primul rând, sunt recunoscător pentru munca savanților care au cercetat tema aceasta înaintea mea – mă refer aici nu doar la literatura deosebit de bogată despre viața de apoi începând de la Ghilgamesh până la Augustin (punctele mele de început și de sfârșit), ci și la traduceri textelor antice. Am preluat citatele din Biblia ebraică și din apocrife din Noua Versiune Standard Revizuită. Traducerea citatelor din Noul Testament îmi aparține. Traducerile celorlalte texte antice sunt menționate în notele de final.

Cartea de față analizează teoriile despre viața de apoi din Orientul Apropiat Antic, Grecia și Roma, Biblia ebraică, iudaismul celui de-al Doilea Templu, Noul Testament și creștinismul timpuriu. Am rugat experți din aceste domenii să citească parțial sau integral manuscrisul. Toți au acceptat cu generozitate, au făcut comentarii utile și uneori chiar m-au scos din încurcătură. Pentru greșeli sau anumite interpretări controversate vina îmi aparține, uneori din cauza refuzului meu de a accepta sfaturile lor înțelepte.

Așadar, vreau să mulțumesc următorilor: lui Meghan Henning, specialistă în Noul Testament și creștinismul primar de la Universitatea din Dayton, care a scris ea însăși o lucrare erudită despre felul în care perspectiva creștină despre iad a fost folosită în scopuri educaționale de Biserica primară, fratelui meu Radd Ehrman, profesor foarte bun de studii clasice la Universitatea de Stat din Kent, care cu mai mulți ani în urmă m-a convins că *Iliada* și *Odissea* nu au fost scrise de Homer, ci de altcineva pe nume Homer. Fratele meu s-a dovedit foarte generos și util când vine vorba de probleme complicate de sintaxă latină. Îi mulțumesc și colegului meu Joseph Lam, specialist în Orientul Apropiat Antic și Biblia ebraică la University of North Carolina (UCN), care a fost întotdeauna

dispus să-mi ofere un ajutor deosebit de folositor în înțelegerea textelor complicate ale Orientului Antic, precum și celui alt coleg al meu, specialist în domeniul Bibliei ebraice de la UCN, David Lambert, un cititor deosebit de atent, a cărui perspectivă asupra unor subiecte teologice pune la îndoială înțelegerea mea din trecut. Mulțumiri vechiului meu coleg și specialist în creștinismul primitiv de la UCN, Zlatko Pleše, a cărui expertiză savantă se întinde de la filologia clasică la filozofia antică, care a fost o sursă atât de uimire, cât și de ajutor; noului meu coleg din Departamentul de Noul Testament și creștinism timpuriu de la UCN, Hugo Mendez, un cititor deosebit de scrupulos și plin de nuanțe, nespus de generos în ajutorul său, la fel și vechiului meu prieten și coleg de la Universitatea Duke, Joel Marcus, unul dintre cei mai importanți exegeți din lume, care în ultimii treizeci de ani a fost dispus să-mi citească lucrările și (din păcate) să-mi spună ce crede cu adevărat despre ele.

De asemenea, sunt recunoscător unui grup de cititori care nu aparțin lumii academice. Aceștia sunt membri ai *Bart Ehrman Blog* care s-au oferit să-mi citească manuscrisul și să-și spună opiniile despre el nu în calitate de experți, ci în calitate de simpli cititori inteligenți. Pentru cei care nu cunosc blogul, vreau să spun câteva cuvinte despre acest proiect al meu, care este de peste șapte ani o aventură în curs de desfășurare. Postez pe blog în fiecare săptămână cinci texte, care acoperă aproape toate temele din literatura Noului Testament și istoria creștinismului primitiv, începând de la Isus până la Constantin cel Mare. Abonarea la blog presupune plata unei mici taxe, pe care, la rândul meu, o donez unor organizații caritabile care îi ajută pe cei aflați în nevoie. Vara trecută le-am oferit membrilor blogului meu posibilitatea de a-mi citi manuscrisul, iar unii dintre ei, foarte generoși, mi-au cerut diferite explicații și au făcut multe sugestii care mi-au fost foarte utile în procesul de îmbunătățire a manuscrisului: Will Ballard, David Ballinger, Alan Bishop, Paul Ellis, Rob Gilbert, Steve Otteson, Bobby Ross și Steve Sutter. Tuturor acestora le datorez multe mulțumiri.

Doresc să adresez o mulțumire specială lui Megan Hogan, editor asociat la Editura Simon & Schuster, care s-a ocupat de cele mai multe probleme pe parcursul finalizării acestei lucrări. Megan a fost eficientă, talentată, promptă, răbdătoare și a dat dovadă de mult tact cu un autor dificil.

Mă simt deosebit de norocos să am un editor atât de extraordinar precum Priscilla Painton. Aceasta este a doua carte pe care Priscilla și cu mine am conceput-o împreună și ambele experiențe au fost mai mult decât exemplare. Priscilla este foarte perseverentă, clară, chibzuită și un excelent editor. Din fericire pentru mine, este și foarte atentă în privința stilului limbii.

Îi sunt profund îndatorat fostului meu editor, actual agent literar și prieten de atâta vreme, Roger Freet, care nu numai că mă reprezintă, dar participă activ la structurarea, aranjarea și evaluarea scrisului meu. Roger are acea abilitate rară de a ști ce „funcționează” la o carte, atât la nivel macro, cât și la nivel micro; este creativ, entuziast și plin de energie. Și mă lasă din când în când să fac ce vreau. Ce altceva aș mai avea nevoie?

La final, vreau să-mi exprim dragostea, admirația și recunoștința iubitei mele soții și partenere de viață, Sarah Beckwith, specialistă în literatura engleză medievală și din epoca modernă timpurie la Universitatea Duke, expertă în Shakespeare și un lector foarte atent al textelor mele, care este neobișnuit de pătrunzătoare, creativă și profundă din punct de vedere intelectual și care, printre altele, și-a asumat povara datoriei matrimoniale de a citi manuscrisul și de a face comentarii foarte utile asupra lui.

Dedic cartea aceasta celor trei nepoți ai mei, mult mai inteligenți, mai interesanți și mai frumoși decât orice altă ființă de pe planetă: Aiya, Sierra și noul venit, Elliot.

PREFAȚĂ

În copilărie, atunci când mă gândeam la Dumnezeu, îmi venea în minte viața de apoi. Evident, nu aveam o perspectivă clară asupra morții. Dar credeam că, după ce voi muri, voi merge în rai sau în iad. Și eram obligat și hotărât să merg în primul, nu în cel de-al doilea.

Privind retrospectiv, tema aceasta a vieții de apoi m-a îmboldit mai târziu să mă implic în Biserica Episcopală, de care aparțineam, participând la serviciul liturgic, spunând rugăciuni, cântând imnuri, mărturisindu-mi păcatele, învățând crezurile, devenind un băiat de altar. Evident, m-am închinat cu evlavie lui Dumnezeu și am încercat să trăiesc așa cum credeam că dorește el, pentru că socoteam că este un lucru necesar și bun, însă procedam așa și pentru că știam foarte bine ce aș putea păți dacă nu aș fi făcut-o.

De asemenea, sunt sigur că nădejdea dobândirii unui loc în rai și frica de a nu ajunge în iad au jucat un rol important atunci când, ceva mai târziu, pe la mijlocul adolescenței, am avut o experiență spirituală și mai profundă. Unii prieteni de la liceu erau creștini fervenți, care credeau că este necesar să se raporteze activ și într-un mod special față de Dumnezeu, „acceptându-l pe Isus în inimă“. M-au convins și, când aveam cincisprezece ani, am devenit un creștin născut din nou.

Din acel moment, nu mai aveam nici o îndoială: voi merge în rai. Eram la fel de convins că aceia care nu și-au asumat acest angajament – adică majoritatea oamenilor care trăiesc în această lume – vor sfârși în iad. Am încercat să nu mă consider

arogant. Aveam să ajung în rai nu pentru că aş fi făcut ceva deosebit faţă de toţi ceilalţi şi aş fi meritat să merg acolo. Eu, pur şi simplu, acceptasem un cadou. Dar cum rămânea cu cei care nici măcar nu auziseră de acest dar sau care nu fuseseră niciodată îndemnaţi să-l ia în considerare în mod serios? Îmi părea foarte rău pentru soarta lor. Ei erau pierduţi şi era obligaţia mea să-i convertesc. Convingerea asta m-a făcut să mă angajez în activităţi misionare. Probabil că eram foarte enervant pe atunci.

Oricum, convingerile acestea mi s-au consolidat la finalul adolescenţei, întâi la Moody Bible Institute, colegiul biblic fundamentalist pe care l-am urmat după liceu, iar apoi la Wheaton College, colegiul evanghelic creştin de ştiinţe umaniste, unde am obţinut diploma de licenţă. După absolvire, am ales să studiez mai serios Noul Testament şi din diverse motive am mers la Seminarul Teologic Princeton, o universitate nefundamentalistă. Acolo am început să am îndoieli. În parte, îndoielile au fost generate de studiile mele, deoarece am început să înţeleg că Adevărul pe care îl credeam încă din liceu era, de fapt, destul de complicat şi chiar problematic. Studiile mele m-au făcut să îmi dau seama că Biblia era o carte omenească, care conţinea greşeli, idei părtinitoare şi opinii condiţionate cultural. Înţelegând asta, am început să mă întreb dacă credinţa mea în Dumnezeu şi Cristos pe care o propovăduiam şi altora era şi ea parţial părtinitoare, condiţionată cultural sau chiar greşită.

Aceste îndoieli m-au tulburat nu numai pentru că îmi doream foarte mult să cunosc Adevărul, ci şi pentru că îmi era frică de consecinţele eterne ale unei eventuale înţelegeri greşite. Ce avea să se întâmple cu mine dacă m-aş fi îndoit sau chiar aş fi negat că Biblia este cuvântul inspirat al lui Dumnezeu? Sau că Cristos a fost unicul Fiu al lui Dumnezeu? Sau dacă m-aş fi îndoit de însuşi faptul că Dumnezeu exista? Şi dacă aş fi ajuns să nu mai cred şi apoi mi-aş fi dat seama prea târziu că schimbarea convingerii mele fusese o gafă uriaşă? Nu ar fi avut sufletul meu cel veşnic o problemă foarte gravă?

La un moment dat aceste griji m-au lovit cu o duritate extraordinară. S-a întâmplat într-o noapte târzie, într-o saună.

Pentru a-mi plăti studiile, lucram cu jumătate de normă la Hamilton Tennis Club, aflat în afara orașului Princeton. În majoritatea zilelor săptămânii lucram în schimbul de seară. Membrii clubului aveau programe de lucru foarte aglomerate și își programau meciurile de tenis până noaptea târziu, iar eu lucram la recepție făcând rezervări și măturând terenurile. Unul dintre avantaje era că puteam profita de facilități, inclusiv de saună, atunci când clubul era închis.

În seara cu pricina, curățasem terenurile și meditam la toate lucrurile pe care le auzisem și cărora mă împotravisem, la studiile biblice și la cursurile de teologie de la Seminarul Teologic din Princeton, gândindu-mă cât de diferite erau interpretările profesorilor mei față de ceea ce am fost învățat să cred eu, un creștin evanghelic conservator, în anii mei de liceu și de facultate. Aceste noi perspective erau foarte liberale din punctul meu de vedere de atunci. Auzeam și începeam să cred că Biblia nu este o revelație coerentă ale cărei cuvinte veniseră de la Dumnezeu; că doctrinele tradiționale creștine pe care le-am crezut întotdeauna adevărate (de exemplu, Trinitatea) nu fuseseră transmise din cer, ci erau formulările unor oameni imperfecti; și că existau multe alte puncte de vedere – chiar și păreri creștine – care nu se potriveau cu ceea ce crezusem în trecut. Făceam tot posibilul să înțeleg care este adevărul. Voiam ca orice lucru voi decide să cred și să gândesc să fie cu totul corect. Eram dispus să-mi schimb convingerile dacă era necesar, dar nu voiam să părăsesc o credință pe care o iubeam, mai ales dacă s-ar fi dovedit că avusesem inițial dreptate și alunecam înapoi pe panta care duce la pierzanie.

După ce am curățat terenurile, am decis să merg la saună, așa că am ridicat temperatura la maximum posibil, m-am dezbrăcat și m-am pregătit de o binemeritată sesiune de transpirație. În timp ce stăteam singur pe cea mai de sus bancă de lemn, noaptea târziu, transpirând abundent, m-am întors la îndoielile mele și la întrebările pe care le aveam în legătură cu credința mea și la temerile cu privire la posibilele lor consecințe – frică nu atât pentru viața de acum, cât mai ales pentru viața mea de apoi. Apoi mi-am dat seama: Uau! Aici e foarte cald! O, frate, ce cald e aici! Este atât de cald! Și apoi, firește,

un gând m-a străfulgerat. Chiar vreau eu să fiu închis într-o saună supraîncălzită pentru totdeauna? Și dacă sauna aceea este de multe ori mai fierbinte decât asta în care mă găsesc acum? Vreau să ard în foc pentru totdeauna? Merită? Pentru mine, în acel moment, asta se traducea prin: vreau eu cu adevărat să-mi schimb convingerile și să risc chinul veșnic?

Nu e nevoie să prezint aici lunga mea tranziție. Este suficient să spun că, în cele din urmă, am început să mă schimb și, pe parcursul mai multor ani, am trecut la o formă liberală de creștinism, care pune accentul pe întrebări și gândire critică, nu pe credința bazată pe ceea ce îmi spusese răla alții. În cele din urmă, am părăsit credința cu totul. După cum spune un prieten de-al meu, un pastor metodist, care glumește uneori, am trecut de la născut din nou la mort din nou.

Și totuși sunt în continuare fascinat de tema vieții de apoi – nu atât pentru că încă îmi mai este frică de ea, cât pentru că joacă un rol atât de însemnat în gândirea și literatura primilor creștini, domeniul meu de interes academic. Știind de unde au venit ideile despre viața de apoi, cum s-au dezvoltat și cum s-au schimbat, putem înțelege mai în detaliu cum creștinismul a ajuns să fie ceea ce este astăzi: religia cea mai semnificativă din punct de vedere istoric și cea mai influentă din lume.

Dar aceste idei sunt și mai importante din rațiuni neacademice. Teoriile tradiționale ale creștinismului cu privire la viața de după moarte sunt în continuare larg răspândite în societatea noastră. Un sondaj recent realizat de Pew Research a arătat că 72% dintre americani cred că există un paradis real, concret, în care oamenii merg atunci când mor; 58% cred într-un iad real, concret.¹ Aceste cifre sunt, desigur, în mare declin față de deceniile anterioare, dar sunt încă destul de impresionante. Pentru istoric este notabil faptul că în Occidentul creștin anterior perioadei moderne – gândiți-vă, de exemplu, la Evul Mediu sau chiar la anii 1950 – aproape toți oamenii credeau că după ce vor muri sufletul lor va merge într-un loc sau în altul (sau în Purgatoriu pentru pregătirea dureroasă de dinaintea slavei supreme).

Totuși, o afirmație surprinzătoare a acestei cărți este că aceste convingeri nu apar încă din primele decenii ale creștinismului.

Ele nu pot fi găsite în Vechiul Testament și nici nu reprezintă învățătura lui Isus. Atunci de unde provin?

O teză înrudită este că nici creștinismul antic, nici iudaismul pe baza căruia acesta a fost construit – cu atât mai puțin celelalte religii în contextul lor imediat – nu aveau o viziune unică și solitară asupra vieții de apoi. Ambele religii – și toate religiile din acea vreme – erau foarte diverse în ideile lor. Aceste perspective diferite au concurat cu altele. Chiar și unele personaje importante din Noul Testament au promovat idei divergente. Apostolul Pavel a avut teorii despre viața de apoi diferite de cele ale lui Isus, a cărui învățătură nu este aceeași cu aceea din Evanghelia după Luca, din Evanghelia după Ioan sau din cartea Apocalipsei. În plus, nici una dintre aceste idei nu coincide exact cu cele ale teologilor creștini din secolele al II-lea, al III-lea și al IV-lea, ale căror idei au devenit baza convingerilor multora dintre creștinii de astăzi. Dar cum au apărut toate aceste opinii?

Am numit această carte *Raiul și iadul. O istorie a vieții de apoi*. Când le-am spus oamenilor titlul, au fost foarte nedumeriți sau chiar ușor jigniți. Dar permiteți-mi să fiu clar: nu spun că raiul și iadul reale au cunoscut schimbări istorice. Spun că ideile de rai și iad au fost inventate.

Și cred că lucrul acesta poate fi dovedit. A existat o perioadă în istoria omenirii când nimeni nu credea că la sfârșitul timpului va exista o zi a judecății. La un moment dat, oamenii au început să creadă asta. În cele din urmă, asta a devenit o învățătură creștină standard și este acceptată astăzi ca doctrină adevărată de multe milioane de oameni. Între momentul când nimeni nu credea așa ceva și cel când mulți au început să creadă, cineva a venit cu ideea. Adică a inventat-o. La fel și cu celelalte idei cu privire la viața de apoi. Asta nu înseamnă că ideile sunt greșite. Înseamnă doar că erau idei care odată nu existau, dar care au apărut ulterior. Evident, lucrul acesta este valabil pentru toate ideile, punctele de vedere, teoriile, perspectivele, regulile, legile, formulele, dovezile – tot ceea ce a fost gândit de oameni. Unele dintre ele sunt bune, altele sunt greșite, iar altele nu intră în categoriile de bine și rău. Dar fie că este corect, greșit sau nici una, nici alta, toate au apărut în mintea cuiva la